

CUMHURİYET DÖNEMİNDE SAMSUN'UN EKONOMİK, SOSYAL VE KÜLTÜREL GELİŞMESİ

Prof. Dr. Ercüment Kuran

Samsun yöresi Anadolu yarımadasının Karadeniz kıyısında kabaca batıda Kızılırmak ve doğuda Yeşilırmak vadileriyle sınırlanan alanı kaplar. Kıyı şeridinin hemen ardından 2.000 metreye kadar yükselen sarp dağlar Samsun çevresinde alçalır ve bu yörede içeriye doğru geçit veren bir coğrafi yapı kazanır.

Samsun şehri batıda Kalyon, doğuda Derbent burunları arasında genişçe bir koydadır. Burası M. Ö. 3. 000 yıllarından beri iskân olunmuştur. Nitekim bugünkü Samsun'un 3 km. güneydoğusunda Dündartepe'de kalkolitik çağ eserlerine raslanmıştır. M. Ö. VII. yüzyılda Batı Anadolu'dan gelen İonyalılar şimdiki Samsun'un batısında Amisos şehrini kurmuşlardır. Bölgede Pers, Pontus veya Hellenistik, Roma, Bizans, Selçuk ve Osmanlı hakimiyetleri yaşamıştır. 1086' da Danişmedli Türkler Samsun yöresini ele geçirdilerse de " Kara Samsun" adını verdikleri Amisos' u fethedemediler ve bu şehrin doğusunda kıyıda " Müslüman Samsun" u kurdular. Osmanlı Türkleri 1419' da " Kara Samsun" u Cenevizlilerden zaptettiler; 1427' de de " Müslüman Samsun" u Çandaroğullarından teslim aldılar. Bölge Osmanlı döneminde Canik adıyla tanındı. 19 Mayıs 1919' da Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun' da karaya çıkmasıyla da Türk Milli Mücadelesi başladı. 1923 Ekiminde Türkiye Cumhuriyeti kuruldu; ertesini yıl " Samsun Müstakil Sancağı" vilayet oldu.(1)

XIX. yüzyıl ortalarına kadar Samsun küçük bir liman şehriydi. İngiliz seyyah Kinneir' e göre, 1813- 1814' de nüfusu 2. 000 kadardı (2). O yıllarda Karadeniz bölgesinin merkezi İran transit yolunun başlangıcında bulunan Trabzon' du. 1850' ye doğru Samsun gelişmeye başladı.

Bunun sebebi Bafra yöresinde yüksek vasıflı tütün yetiştirilmesidir. Üretilen tütün Samsun limanından Avrupa' ya buharlı gemilerle taşınıyordu. Şehir 1869' da bir yangın fekâketine uğramışsa da kısa sürede yeniden inşa olunmuştur. XIX. yüzyıl sonunda Samsun' a Rumlar yerleşti ve ticaret gelişti. Avrupalı tüccarların sayısı da arttı. Daha 1887' de şehirde Fransızlar bir sigara fabrikası kurmuşlardı.

(1) Besim Darkot, " Samsun", İslâm Ansiklopedisi, c. X (1967), s. 172- 176; " Samsun", Yurt Ansiklopedisi, c. IX (1982- 1983), s. 6554- 6575.

(2) Ali Tanoğlu, " Samsun şehri", Dördüncül Samsun Üniversite haftası, İstanbul, 1944, s. 63.

1890' da Samsun' da, çoğunluğu Hristiyan olmak üzere, 16.000 kişi yaşamaktaydı(3).

Milli Mücadele başarıyla sona erdikten sonra, bütün memlekette olduğu gibi, Samsun yöresindeki Rumlarla Yunanistan Türkleri karşılıklı yer değiştirdi. Böylece, 1923' den 1927' ye kadar 22.579 Türk Samsun vilayetine göçetti. Gelenlerin büyük bölümü Selanik ve Kavala bölgesinden olup bütün ziraatıyla uğraşıyordu. 1927 nüfus sayımında şehirde 30.000 kadar insan yaşadığı belirlendi. Ancak Samsun doğumlular bu nüfusun % 5' ini teşkil ediyordu. Zaten, Rumeli göçmenlerinden önce, 1863- 1864 yıllarında, Kafkasya'dan Çerkesler gelmiş ve bir bölümü merkeze çoğu da içerideki köylere yerleşmişlerdi. Onları 1878'de Varnadan Çerkes ve Tatar göçmenler takip etmişti(4).

Bilindiği gibi, ekonomik kalkınmayla nüfus arasında korelasyon vardır. Aynı şekilde ekonomik kalkınma sosyal ve kültürel gelişmeyle bağlantılıdır. Bu incelemede Samsun'un Cumhuriyet döneminde ekonomik büyümesi ele alınacak, daha sonra şehrin sosyal ve kültürel durumu değerlendirilecektir.

1923' den 1950' ye kadar Samsun şehrinin altyapısı kurulmuştur. Milli Mücadele kumandanlarından Kâzım (İnanç) Paşa' nın 1926 ile 1930 yılları arasındaki valiliği zamanında yapılan işler hususiyile kayda değer. Cumhuriyet Parkı' nın düzenlenmesi, elektrik ve su şebekelerinin kurulması, yolların tamiri bu zamanda gerçekleştirilmiştir(5). Avusturyalı heykeltıraş Krippel' e yaptırılan Atatürk heykeli 1932' de Cumhuriyet Parkı' na dikilmiştir. Aynı yıl Samsun- Sivas demiryolu hattı hizmete girmiştir ki, bu sayede iç bölge zirai ürünlerinin Samsun'a taşınması ve denizyoluyla gelen malların Anadolu'ya nakli kolaylaşmıştır(6). Fransız rejisinin işlettiği Tütün fabrikası 1926' da satın alınarak Tekel idaresine verilmiştir.

1923 Şubatında İzmir' de toplanan İktisat Kongresi kararı gereğince Hükümet milli kalkınmayı liberal ekonomiyle sağlanmaya girişmişti. Sermaye sahiplerinin yatırımlarını desteklemek maksadıyla da 1927 Mayısında " Teşvik-i Sanayi Kanunu" çıkartılmıştı. Ne var ki, 1929' da Amerika' da patlak veren ekonomik bunalım Avrupa' ya yayılmış ve Türkiye' yi etkilemiştir. Serbest teşebbüsün yetersizliği

(3) Vital Cuinet, La Turquie d' Asie, Paris, 1892, c. I, s. 104.

(4) R. Vadala, Samsoun, Paris, 1934, s. 24, 42; Samsun ve Samsun belediyesi, Ankara, 1987, s. 12.

(5) 1967 Samsun İlliyiği, Ankara, 1968, s. 270-271.

(6) Ali Tanoğlu, " Samsun limanı ve hinterlandı", Dördüncü Samsun Üniversite haftası, İstanbul, 1944, s. 285.

karşısında memleketimizde, 1933' den itibaren devletçilik uygulandı. Bu yıllarda Samsun' da özel kişilere ait küçük sanayi tesisleri mevcuttu. Ticaret hayatında da Osmanlı döneminden kalan Nemlizadeler ve Kefelizadeler gibi birkaç tüccar ile SadıkHzadeler ve Alemdarxadeler gibi armatörler faaliyetlerini sürdürdüler.

Samsun'da II. Dünya Savaşı boyunca ekonomik durgunluk yaşandı. Buna rağmen, Ziraat ve Hayvancılık alanlarında bazı atılımlar gerçekleştirildi. Nitekim, 1944' de Samsun- Trabzon karayolu üzerinde şehre 16 km. uzaklıkta Gelemen Devlet Üretim Çiftliğinde bağ-bahçe kültürleri, tarla ziraati ve hayvancılık geliştirildi.(7)

1950 yılında Türkiye'de çok partili demokratik rejim uygulamaya konduktan sonra, devletçiliğin yerine giderek liberal ekonomi geçmiş ve sanayileşme ülke çapında hız kazanmıştır. Kalkınma hamlesinden Samsun da payını almıştır. Bu yıllarda Ankara- Samsun, Samsun-Rize, Samsun- Sinop karayolları yapılmış, 1954' de inşasına başlanan Samsun limanı 1960 ' da tamamlanmıştır. Büyük ve orta büyüklükte beş gemi limanının 770 metre uzunluğundaki rıhtımına aynı anda yanaşabilmekteydi. Deniz doldurularak elde edilen alanda kurulan depoların kapasitesi 35. 000 tondur. Samsun 1957' de hava meydanına da kavuşmuştur. Şehir ve yöresi 1969' da Milli Elektrik sisteminin Kuzey Anadolu bölümüne bağlanmış, böylece sanayinin ihtiyaç duyduğu enerji sağlanmıştır(8).

1970' den itibaren Samsun' da büyük ölçüde sanayileşme başladı. O yıl Samsun- Trabzon karayolu üzerinde, şehre 14 km. uzaklıkta, Yem ve gübre fabrikaları kuruldu. Üç yıl sonra, civardaki Tekke köyünde Karadeniz Bakır İşletmesi Anonim Şirketi' nin izabe tesisleri açıldı. Bu tesisler zamanla genişletildi. Samsun' da Adeka ilaç Sanayii Limited Şirketi 1959' dan beri üretimde bulunmaktadır(9).

Sanayileşme Samsun' da ticaret hayatını canlandırmıştır. Bunun sonucu olarak şehirdeki banka şubesi 1970' de 22 iken 1980' de 42' ye yükselmiştir.(10) Ticaret ve Sanayi Odası' na kayıtlı üye sayısı da 1970' de 2. 123, 1983' de ise 4.127 olmuştur(11).

(7) 1967 İl yıl., s. 228- 229

(8) Yurt Ans., IX, s. 6602, 6611.

(9) Cumhuriyetin 50. yılında Samsun, 1973 il yıllığı, Ankara, 1974,s. 233- 236.

(10) Yurt Ans., c. IX, s. 6608.

(11) Yurt Ans., c. IX, s. 6629.

Sanayileşmenin sosyal etkileri kısa sürede görülmüştür. Ziraatin makineleşmesiyle kırlık alanda işsiz kalan köylüler şehre yığılmıştır. Bu yüzden, Samsun' un nüfusu 1950 ' de 44. 000 iken 1960' da katlanarak 87. 000' i aşmıştır. 1960' lı yıllarda yurt dışına işçi göçü vukubulmuş, bu sebeple Samsun' un nüfus artışı önce azalmışsa da, 1965' den itibaren yeniden yükselişe geçmiş ve 1970' de 134. 000' e ulaşmıştır(12).

1960' da Samsun İmar Plânı hazırlanarak uygulamaya konmuştur. Fakat şehrin olağanüstü büyümesi yeni bir plânı gerekli kıldığından 1980' de 1/5.000 ölçekli Nazım Plân yapılmıştır(13) Bu yıllarda sanayi tesisleri Samsun' da doğu yönünde yayılmış, iskân alanı da batı yönünde genişlemiştir. 1980 'de 200.000'e yaklaşan şehir nüfusu 1990' da 300. 000'i aşmıştır.

Son yıllarda Samsun metropol niteliği kazanmıştır. Gerçekten Samsun Karadeniz bölgesinin en kalabalık ve gelişmiş şehridir. 1963' den beri her yıl Temmuzda bir ay süreyle açılan Fuar'ı, bulvarları, çarşıları, iş hanları, eğlence yerleri, otelleri, sağlık ve eğitim kurumları, düzenli belediyesiyle gittikçe büyümektedir. 1979' da şehirlerarası otomatik telefon ağına bağlanan Samsun'un haberleşme sistemi yeterlidir. Kara ve deniz yoluyla yurtiçi ve yurtdışı ulaşım kolaylıkla sağlanabilmektedir. Ancak mevcut hava meydanının büyük uçakların inişine elverişsizliği sebebiyle yeni bir hava limanı inşası gerekmektedir. 1970' lerde inşasına girilen Yeşilirmak üzerindeki Hasan Uğurlu ve Suat Uğurlu hidroelektrik santralleriyle 1980' de başlanan Kızılırmak üzerindeki Altınkaya hidroelektrik santrali 1980' li yıllarda tamamlanmıştır. 500 megavatlık Hasan Uğurlu, aslında sulama barajı olan 46 megavatlık Suat Uğurlu ve 700 megavatlık Altınkaya santralleri Samsun yöresinin artan enerji ihtiyacını karşılamaktadır(14).

1975 'de Samsun'da kurulan Ondokuz Mayıs Üniversitesi altı fakülte ve beş meslek yüksek okuluyla çağdaş bir bilim kurumu olarak bölgeye hizmet vermektedir. Üniversitenin Atakum ve Kurupelit kampüslerinde öğretim üyeleri ve öğrencilere her türlü eğitim, araştırma ve dinlenme imkânı sağlanmıştır(15).

Sovyetler Birliği' nin parçalanmasından sonra Karadeniz

(12) Yurt Ans., c. IX, s. 6613.

(13) Yurt Ans., c. IX, s. 6622.

(14) Türkiyedeki barajlar ve hidroelektrik santraller, Ankara, 1991, no. 71, 75, 118.

(15) Ondokuz Mayıs University, Samsun, 1989, s. 4.

ülkelerinin aralarında Ekonomik işbirliğinde bulunmaları tasarlanmış ve gerçekleşmesi için anlaşmalar imzalanmıştır. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Projesi' nin merkezi Samsun olabilir. Bu itibarla Ondokuz Mayıs Üniversitesi' nde Rektörlüğe veya Fen- Edebiyat Fakültesi' ne bağlı " Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü" kurulmalıdır. Enstitünün çalışmaları ekonomi ağırlıklı olmakla birlikte siyasi, sosyal ve kültürel alanları da kaplamalıdır. Bu hususa İtalya' nın Sardinya adasındaki " Istituto di Studi e Programi per il Mediterraneo" (ISPRM) örnek olarak gösterilebilir. Merkezi Sassari şehrinde bulunan enstitü Akdeniz' i bütünüyle ele almakta ve Akdeniz ülkelerinin tarihi, hukukî, sosyo-ekonomik, stratejik konularını incelemekte, çevre sorunları üzerinde durmaktadır. Enstitü Sardinya Özerk Yönetimi' nde malî destek görmekte, Akdeniz ile ilgilenen bilim kurumlarıyla akademik nitelikli kişilerden üyelik aidatı almaktadır. 1979' dan beri her yıl Aralık ayında seminer düzenlemekte, Quaderni Mediterranei dergisini Fransızca va İtalyanca olarak yayınlamaktadır.